

ВІДГУК

опонента – доктора юридичних наук, старшого дослідника Куркової Ксенії Миколаївни на дисертацію Никитюка Ярослава Ігоровича на тему: «Адміністративно-правовий статус Вищого антикорупційного суду України», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Вивчення змісту дисертації, автореферату дисертації та наукових праць Никитюка Ярослава Ігоровича дає підстави зробити висновок про актуальність обраної теми, достатній ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень та висновків, що виносяться на захист, їх практичну значущість, а також про глибокий аналіз питань, пов'язаних із адміністративно-правовим статусом Вищого антикорупційного суду України.

Обрана дисертантом тема для дослідження є дійсно актуальною і торкається широкого кола питань адміністративного права. У державі, яка прагне стати демократичною та правовою, суди зобов'язані бути авторитетними, самостійними, незалежними та дієвими. Досягнути цього можливо лише за умови подальшого розвитку основних інститутів демократичної правової держави, реформування національної судової системи загалом, та системи протидії корупції зокрема.

Одним із найбільш відчутних наслідків антикорупційної реформи, а також реформи судової гілки влади, активна фаза яких розпочалась відразу ж після Революції гідності й відзначилась докорінним переосмисленням завдань і функцій не лише національних судів, але й органів антикорупційної інфраструктури, стала поява Вищого антикорупційного суду України (ВАКС), результатів діяльності якого з великим нетерпінням, надіями та сподіваннями очікувало не лише українське суспільство, але й уся міжнародна спільнота. Створення ВАКС стало дійсно важливою подією в суспільно-політичному житті нашої країни, адже його основною місією проголошено захист особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень шляхом здійснення правосуддя та судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні.

Створення ВАКС уже сьогодні визнається наймасштабнішим кроком у сфері боротьби з корупцією і злочинністю високопосадовців за весь час існування незалежної української держави. Водночас, незважаючи на позитивні здобутки, слід відмітити численні недоліки, які супроводжували процес виникнення і становлення цього спеціалізованого антикорупційного суду. Зокрема, особливе занепокоєння викликає непослідовність, неповнота та епізодичний характер адміністративно-правового регулювання його діяльності; суперечливість і неузгодженість законодавчих положень, які окреслюють його юрисдикцію та визначають його організаційну структуру; непослідовність законодавця при прийнятті та реалізації заходів, спрямованих на реформування антикорупційної інфраструктури загалом та ВАКС зокрема; невиправдані зволікання під час прийняття законів, спрямованих на посилення гарантій незалежності ВАКС; суперечливий характер деяких «кадрових» призначень; відвертий тиск на новопризначене керівництво та суддів ВАКС тощо.

Вирішення зазначених проблем вимагає належного теоретичного осмислення з метою розробки обґрунтованих пропозицій, спрямованих на удосконалення адміністративно-правового статусу ВАКС з метою його подальшого розвитку в демократичному руслі. Саме на вирішення цього завдання і спрямоване дане дисертаційне дослідження, що свідчить про його підвищену актуальність, науково-теоретичну і практичну цінність.

Крім того, сам автор, на мій погляд, досить вдало визначає актуальність теми дослідження, по-перше, вказівкою на існування цілої низки спірних питань, які пов'язані із завданнями, функціями та сферою повноважень ВАКС; його організаційно-структурною побудовою; визначенням меж його юрисдикційних повноважень; кадровим забезпеченням його діяльності; необхідністю вирішення цілої низки правових, системно-структурних, організаційних, ресурсних проблем; по-друге, обґрунтуванням причин такого стану речей, по-третє, формулюванням мети дослідження, яка полягає у тому, щоб на основі аналізу адміністративно-правових засад діяльності ВАКС, дослідження науково-теоретичних підходів до розуміння його місця в

антикорупційному механізмі та в судовій системі, вивчення зарубіжного досвіду функціонування аналогічних правових інститутів в зарубіжних країнах, надати розгорнуту характеристику адміністративно-правового статусу ВАКС, і на основі проведеного дослідження сформулювати теоретичні висновки, науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності його функціонування як основного елемента вітчизняної антикорупційної інфраструктури.

Про актуальність обраного напряму дисертаційного дослідження може свідчити також те, що він належить до числа пріоритетних у галузі удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності ВАКС, а також підвищення ефективності його функціонування. Робота спрямована на реалізацію основних положень Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, схваленої Указом Президента України від 25.06.2013 р. № 344, Стратегії сталого розвитку «Україна–2020», схваленої Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5, Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3.03.2016 р. та інших стратегічних програмних документів.

Таким чином, викладене вище свідчить, що обрана автором тема для дослідження і поставлена мета присвячені дійсно актуальній проблемі, вирішення якої допоможе знайти правильний підхід при удосконаленні адміністративно-правового статусу ВАКС і приведення нормативно-правових актів, що його регулюють, до вимог міжнародних стандартів.

Наукова новизна отриманих дисертантом результатів визначається тим, що вперше у вітчизняній науці адміністративного права на монографічному рівні розкрито теоретико-методологічні та організаційно-правові засади діяльності ВАКС, визначено його місце в антикорупційному механізмі та в національній судовій системі, проаналізовано межі його

повноважень та особливості кадрового забезпечення, а також науково обґрунтовано шляхи розв'язання цілої низки спірних питань, які пов'язані з організацією та діяльністю ДБР в умовах посилення боротьби з корупцією. Вона також визначається сучасною постановкою проблеми, виявленням та дослідженням нових ідей та тенденцій розвитку відносин у сфері адміністративно-правового забезпечення функціонування антикорупційної інфраструктури та судової гілки влади.

Аналіз рецензованої дисертації дозволяє стверджувати, що в результаті проведеного дослідження автор досягнув визначеної мети та дав відповіді на поставлені завдання. При цьому сформульовані висновки та пропозиції є достатньо аргументовані та оригінальні, відповідають вимогам сьогодення та можуть бути застосовані на практиці.

Зокрема, не можна не погодитись із твердженням автора про те, що «було б помилково вважати, що законодавцю вдалося врахувати всі труднощі, проблеми і суперечності, які можуть виникнути в процесі діяльності ГРМЕ». Корисним є те, що дисертант не просто акцентує увагу на даній проблемі, але й формулює конкретні пропозиції щодо її усунення. Зокрема, пропонує внести зміни до Закону України «Про ВАКС», які спрямовані на скасування норми про тимчасовий характер діяльності ГРМЕ; конкретизацію умов, за яких ГРМЕ є повноважною, а також умов, за яких вона може ухвалювати рішення; врегулювання процедури і порядку прийняття рішень ГРМЕ. Відразу ж слід відмітити, що знайомство із цими пропозиціями дає підстави зробити висновок про наукову обґрунтованість положень, на яких вони базуються, а також про їх важливу практичну значимість.

Також з позитивного боку слід відмітити розроблені автором пропозиції, спрямовані на уточнення організаційно-структурної моделі ВАКС. Дійсно, як зазначає сам дисертант, «існуюча на сьогодні кількість суддів судової палати ВАКС не дозволяє швидко та оперативно розглядати корупційні справи в першій інстанції. Окрім недотримання розумних строків судового розгляду, брак суддів негативно впливає також і на його якість». З метою усунення цього недоліку дисертант наголошує на необхідності по-перше, збільшення

кількості суддів, як мінімум, ще на 23 одиниці; по-друге, законодавчого закріплення та вжиття заходів до фактичного створення в структурі судової палати ВАКС, як мінімум, чотирьох судових палат. Корисним є те, що дисертант, по-перше, не просто акцентує увагу на існуванні зазначеної проблеми, а обґрунтовує досить цікаві пропозиції щодо її подолання; по-друге, визначає недоліки та переваги відразу кількох альтернативних варіантів вирішення даного питання; по-третє, формулює власний погляд на дану проблему, який має комплексний характер, а його обґрунтування доповнюється в наступних підрозділах дисертації.

Досить цікавим та таким, що відповідає вимогам сьогодення, є проведений автором аналіз гарантій реалізації принципу інституційної, організаційної, кадрової та фінансової автономії Апеляційної палати ВАКС. В результаті проведеного аналізу дисертант доходить висновку, що «зважаючи на особливу роль, яка відводиться таким гарантіям в забезпеченні адміністративно-правового статусу Апеляційної палати ВАКС, необхідно надати їм відповідного законодавчого оформлення». Позитивним є те, що зроблені автором висновки та сформульовані пропозиції не є голосливими, а базуються на комплексному порівняльному аналізі значного масиву нормативно-правових актів. Більше того, автор не просто акцентує увагу на необхідності законодавчого закріплення гарантій реалізації принципу автономії Апеляційної палати ВАКС, але й формулює авторські пропозиції щодо вирішення цієї проблеми, які оформлені у вигляді конкретних змін до Закону України «Про ВАКС». Зокрема, цей закон пропонується доповнити новою статтею 5-2 відповідного змісту.

З аналізу дисертації видно, що автор досить активно використовував системно-структурний та структурно-функціональний метод наукового дослідження, що проявляється в обґрунтуванні значної кількості класифікацій та диференціації різноманітних явищ правової дійсності. Зокрема, ним було обґрунтовано класифікацію основних напрямів адміністративно-правового регулювання діяльності ВАКС; класифікацію основних ознак, за якими необхідно поводити ідентифікацію особливих судів; структурну модель

ВАКС; диференціацію особливих умов, наявність яких є обов'язковою вимогою при віднесенні кримінальних проваджень до підсудності ВАКС; диференціацію вимог, які висуваються до кандидатів на посаду судді ВАКС; класифікацію основних моделей організації антикорупційного судочинства; диференціацію зарубіжних країн в залежності від обсягу та характеру повноважень, виконання яких покладається на антикорупційні суди. При цьому автор не просто формулює власну класифікацію, диференціацію або ж систематизацію, а робить це на основі глибокого аналізу та критики уже наявних наукових підходів та положень чинного законодавства, що підвищує наукову цінність зроблених ним висновків.

Таким чином, з урахуванням зазначеного можна стверджувати, що новизна дисертації виявляється як у самому підході до досліджуваних проблем, так і у запропонованому розв'язанні конкретних питань.

Обґрунтованість наукових положень дисертації та достовірність одержаних результатів підтверджена теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням праць вітчизняних та зарубіжних вчених, комплексним аналізом чинного законодавства, а також проектів нормативно-правових актів, що стосуються тематики дослідження.

У першу чергу, з позитивного боку слід відмітити надзвичайно чітко та правильне визначення автором роботи об'єкта та предмета дослідження, що, на жаль, сьогодні не часто зустрічається в наукових роботах такого рівня. У свою чергу, правильне розуміння об'єкта та предмета дослідження дозволило автору зробити свою наукову ідею цілісною, обґрунтованою та донести до наукової громадськості власні ідеї та пропозиції, а також уникнути формалізму і зробити дисертацію реальним внеском в науку адміністративного права.

Крім того, під час дослідження було використано широкий спектр як загальних, так і спеціальних методів і прийомів наукового пізнання, застосування яких дозволило всебічно проаналізувати об'єкт дослідження, а саме: діалектичний метод, методи аналізу та синтезу, системного підходу, системного аналізу, системно-структурний, структурно-функціональний,

історико-правовий, логіко-семантичний порівняльно-правовий методи, методи прогнозування та моделювання, формально-юридичний метод, методи документального аналізу й тлумачення правових норм та інші (С. 8-9). Усі ці методи автор застосовував у взаємозв'язку та взаємодії, відповідно до поставленої мети та завдань, об'єкта та предмета дослідження, що дозволило сформулювати науково обґрунтовані висновки та узагальнення.

Дане наукове дослідження містить глибокий аналіз досягнень авторів, які вивчали: по-перше, правовий статус у цілому, а також адміністративно-правовий статус окремих суб'єктів права (В.Б. Авер'янов, М.М. Алексійчук, С.М. Алфьорова, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, М.А. Бояринцева, М.В. Вітрук, Л.Д. Воеводін, В.В. Галуцько, І.П. Голосніченко, Є.В. Додін, О.Ю. Дрозд, В.В. Зуй, С.А. Комаров, М.І. Матузов, О.М. Мельник, О.І. Радченко, О.Ф. Скакун, М.С. Строгович, Н.Ю. Хаманєва, С.В. Шестаков, А.Ю. Якимов, Н. Янюк та інші); по-друге, правовий статус судів і суддів, в тому числі спеціалізованих (В.М. Бевзенко, Ю.В. Георгієвський, М.П. Запорожець, П.Ф. Карпечкін, І.Б. Коліушко, Р.О. Куйбіда, В.Л.М. Москвич, О.К. Намясенко, О.М. Пасенюк, Ю.С. Педько, М.Д. Савенко, В.В. Сердюк, Л.І. Фесенко, В.І. Шишкін, І.В. Шруб та інші); по-третє, адміністративно-правовий статус окремих суб'єктів антикорупційного механізму (С.М. Алфьоров, Д.В. Єренко, Д.Г. Заброта, Б.Р. Заяць, О.В. Іванов, Д.О. Іщук, В.Г. Козленко, Ю.М. Комарова, К.О. Розсоха, Д.О. Чібісов, І.О. Хайдарова та інші). Як видно з аналізу цього переліку, під час дослідження автор спирався не лише на праці вчених-адміністративістів, але також враховував досягнення та напрацювання фахівців з теорії держави і права, конституційного права, філософії, теорії управління, кримінально-процесуального права та інших галузевих юридичних наук. Більше того, в дисертації вивчена та проаналізована періодична література, присвячена даній проблематиці, що свідчить про спробу синтезувати поряд з загальноприйнятими поняттями новітні підходи до удосконалення адміністративно-правового статусу ВАКС.

Суттєвою є також нормативна та емпірична база проведеного дослідження, яку складають Конституція України, Закони України «Про

Вищий антикорупційний суд», «Про судоустрій і статус суддів», «Про запобігання корупції»; інші акти ВРУ, Президента України та Кабінету Міністрів України, якими визначаються адміністративно-правові засади функціонування ВАКС; рішення КСУ; відомчі акти ВАКС; проекти нормативно-правових актів; законодавство деяких зарубіжних країн тощо; узагальнення практики діяльності ВАКС, звіти голови та інших посадових осіб ВАКС, статистичні дані, аналітичні довідки, в яких висвітлюються окремі аспекти діяльності ВАКС, а також довідкові видання, аналітичні матеріали та Інтернет-ресурси з відповідної тематики.

Наукова та практична значущість отриманих результатів підтверджена відповідними актами впровадження та полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції використовуються: по-перше, у правотворчій діяльності (під час підготовки нових, а також при обґрунтуванні необхідності внесення змін до чинних нормативно-правових актів в частині удосконалення адміністративно-правового статусу ВАКС); по-друге, у правозастосовній діяльності (як рекомендації для удосконалення адміністративно-правового та організаційного забезпечення діяльності ВАКС, а також з метою підвищення рівня кваліфікації суддів та працівників ВАКС); по-третє, у науково-дослідницькій діяльності (як підґрунтя для подальших наукових досліджень адміністративно-правового статусу ВАКС, а також як теоретико-методологічна база для поглиблення наукових розробок питань, пов'язаних із удосконаленням адміністративно-правового забезпечення функціонування судової гілки влади та окремих елементів вітчизняної антикорупційної інфраструктури); по-четверте, у навчальному процесі (під час підготовки навчальних матеріалів (підручників, посібників, лекцій) та викладанні дисциплін і спецкурсів адміністративного спрямування; під час укладання навчальних програм і планів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації суддів, працівників апарату суду, інших органів, які забезпечують функціонування ВАКС, а також залучені до протидії корупції). З позитивного

боку слід відмітити той факт, що практична значимість результатів дослідження підтверджена відповідними актами, які містяться у додатках.

Наукові положень, висновки та рекомендацій дисертації достатньо повно викладені в анотації та опублікованих працях. Анотація дисертації відповідає її змісту та повністю відображає основні положення і результати дослідження. Дисертацію та анотації оформлено відповідно до встановлених ВАК України вимог.

Наукові положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертаційному дослідженні, досить повно викладено в 17 опублікованих автором працях. Їх зміст, викладений у наукових фахових виданнях та оприлюднений на міжнародних науково-практичних конференціях, відповідає тексту дисертації, зокрема:

1) положення підрозділу 1.1. «Генезис виникнення та становлення Вищого антикорупційного суду» знайшли своє відображення в наукових статтях «Періодизація історії створення вищого антикорупційного суду України» та «High Anti-Corruption Court of Ukraine: the peculiarities of establishment and the first results»;

2) основні положення підрозділу 1.2. «Передумови виникнення Вищого антикорупційного суду та зміст адміністративно-правового регулювання його діяльності» відображаються в науковій статті «Основні напрями адміністративно-правового регулювання діяльності Вищого антикорупційного суду», а також в тезах доповіді на тему «Причини створення Вищого антикорупційного суду України»;

3) положення та висновки підрозділу 2.1. «Місце Вищого антикорупційного суду в антикорупційному механізмі України» повною мірою висвітлені в тезах доповіді на тему «Соціальне призначення вищого антикорупційного суду та його місце в національному антикорупційному механізмі»;

4) положення підрозділу 2.2. «Місце Вищого антикорупційного суду в національній судовій системі» викладені в науковій статті «Вищий антикорупційний суд: особливий, надзвичайний чи спеціалізований суд»;

5) положення підрозділу 2.3. «Структура та організаційні засади діяльності Вищого антикорупційного суду» знайшли своє відображення в науковій статті «Структурно-організаційні засади діяльності вищого антикорупційного суду»;

6) положення та висновки підрозділу 3.1. «Компетенція Вищого антикорупційного суду: особливості адміністративно-правового регулювання та суперечності законодавчого закріплення» відображені в науковій статті «Суперечливі питання законодавчого закріплення Підсудності Вищого антикорупційного суду»;

7) положення підрозділу 3.2. «Основні напрями удосконалення кадрового забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду» викладені у науковій статті «Вимоги, що висуваються до суддів ВАКС: спірні питання законодавчого закріплення та напрями вдосконалення», а також у тезах доповіді на тему «Роль громадської ради міжнародних експертів у процедурі добору кандидатів на посаду судді Вищого антикорупційного суду»;

8) основні положення підрозділу 3.3 «Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання діяльності антикорупційних судів та можливості його імплементації в національну правову систему» повною мірою висвітлюються в науковій статті «Specialized Anti-corruption Court: foreign experience in establishment and operation», а також в тезах доповіді на тему «Суперечливий характер зарубіжного досвіду функціонування антикорупційних судів».

Оформлення дисертації та анотації Никитюка Я.І. відповідає тим вимогам, які висуваються до такого роду робіт. Зокрема, слід відмітити, що структурно дослідження побудовано логічно, розділи і підрозділи взаємопов'язані між собою.

Вибрана структура дисертації дозволила автору послідовно і системно проаналізувати широкий спектр питань які стосуються адміністративно-правового регулювання організації та діяльності ВАКС. При розбитті розділів основного тексту на підрозділи автором дотримані правила пропорційності, непересіченості, взаємовиключення і неперервності. Автор послідовно виклав

матеріал, в основному правильно співвідносячи загальні та конкретні питання, сформулював необхідні наукові дефініції.

Мета і завдання, визначені автором у вступі, відповідають змісту дослідження та загальним висновкам, а всі висновки та рекомендації, зроблені автором, об'єднані провідною ідеєю – підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання організації та діяльності ВАКС в контексті вітчизняної правозастосовної практики та досвіду зарубіжних країн.

В цілому дисертаційне дослідження виконане на належному рівні.

Разом з тим, аналіз дисертації дає підстави **висловити такі зауваження та надати деякі рекомендації:**

1. По-перше, не зважаючи на той факт, що тема дисертації звучить як «Адміністративно-правовий статус Вищого антикорупційного суду України», дисертант практично не торкається дослідження такого базового в даному випадку поняття, як «адміністративно-правовий статус», а також не визначає структуру адміністративно-правового статусу ВАКС. У зв'язку з цим, під час публічного захисту дисертанту необхідно додатково обґрунтувати власний погляд на сутність і зміст цих понять.

2. По-друге, у цілому позитивно оцінюючи позицію дисертанта щодо законодавчого закріплення організаційної структури ВАКС, все ж таки недостатньо переконливою видається пропозиція автора включати до такої структури органи суддівського самоврядування. Річ у тім, що теоретичні уявлення про організаційну модель певного інституту чи органу не завжди збігаються (і, зазвичай, є ширшими), аніж її законодавче оформлення, що цілком відповідає вимогам принципу правової визначеності.

3. По-третє, деякі зауваження викликає обрана автором структура дисертаційного дослідження. Так, другий розділ роботи присвячено характеристиці організаційних засад адміністративно-правового статусу ВАКС. Водночас, у ньому практично не розкрито такі важливі організаційні засади функціонування будь-якого органу, як інформаційне, ресурсне, матеріально-технічне та інше забезпечення його діяльності.

4. По-четверте, дисертанту варто було більше уваги приділити документальному оформленню зроблених ним висновків. Зокрема це стосується обґрунтованих ним пропозицій щодо необхідності збільшення загальної кількості суддів судової палати ВАКС та законодавчого закріплення переліку судових палат ВАКС з розгляду окремих категорій справ; законодавчого закріплення організаційної структури ВАКС; законодавчого закріплення гарантій забезпечення автономності Апеляційної палати ВАКС; розмежування вимог, що висуваються до суддів ВАКС і до суддів Апеляційної палати ВАКС та інших. Практична значимість проведеного дослідження значно підвищилась, якби автор розробив конкретні пропозиції з даних питань та оформив їх у вигляді відповідного законопроекту.

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що наведені вище критичні зауваження та рекомендації стосуються дискусійних питань, певної неповноти та непослідовності розгляду окремих питань теми дисертації і не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційного дослідження, яке має науково-теоретичне і практичне значення, містить наукові положення, які являють нові підходи до вирішення конкретного наукового завдання і сприяють удосконаленню адміністративно-правового регулювання діяльності Вищого антикорупційного суду.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам.

Аналіз тексту дисертації свідчить про відсутність порушення автором вимог академічної доброчесності. У роботі наявні посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей; дотримано вимоги норм законодавства про авторське право; надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації.

У праці не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації. Тема дослідження є актуальною, обґрунтування чого є достатнім. Висновки і рекомендації мають достатній рівень наукової новизни, а також репрезентують вирішення поставлених у роботі завдань.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що дисертаційне дослідження Никитюка Ярослава Ігоровича на тему: «Адміністративно-правовий статус Вищого антикорупційного суду України» виконане на належному науково-теоретичному рівні, є актуальною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані висновки, які вирішують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для удосконалення адміністративно-правового регулювання антикорупційного судочинства. За змістом робота відповідає вимогам, передбаченим Порядком присудження наукових ступенів, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України №567 від 24 липня 2013 року, Порядком проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України №167 від 06 березня 2019 року, а його автор – Никитюк Ярослав Ігорович – на основі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право.

Офіційний опонент:
доктор юридичних наук,
старший дослідник,
завідувач відділу науково-
правових експертиз та
законопроектних робіт
Науково-дослідного
інституту публічного
права

К.М. Куркова